

Presentació

Ciutat i territori a la cartografia espanyola: una perspectiva històrica

El present número monogràfic aplega set articles que tenen l'origen en la conferència i diferents comunicacions que es van presentar durant el col·loqui «Ciutat i territori a la cartografia espanyola: una perspectiva històrica», que va tenir lloc a Barcelona els dies 9 i 10 de juny de 2022 i que va ser organitzat pel Grup d'Estudis d'Història de la Cartografia amb la col·laboració de l'Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya¹. Aquest col·loqui es va dur a terme en el marc del projecte de recerca CSO2017-87080-P, finançat per l'Agència Estatal de Investigació².

És el tercer col·loqui que el Grup d'Estudis d'Història de la Cartografia organitza sobre la història de la cartografia urbana a Espanya. El primer, titulat «La representació cartogràfica de la ciutat a la península Ibèrica (segles XVII-XIX)», va tenir lloc a Barcelona l'octubre del 2013, mentre que el segon, titulat «Models en la cartografia urbana espanyola: una anàlisi històrica», es va celebrar també a la mateixa ciutat l'any 2017. Les principals aportacions que es van fer en aquests dos col·loquis estan recollides en dues publicacions diferents: un número monogràfic de la revista *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*

1. La gravació de les sessions, a <<https://youtu.be/LkupbqVQgUg>> (primera jornada) i <<https://youtu.be/CFR0q5gHCM8>> (segona).
2. La present publicació s'inscriu dins el projecte de recerca «Cartografía, delimitación y geopolítica en España (siglos XVII-XIX)», PID2021-126835NB-I00, subvencionat pel Ministeri de Ciència i Innovació (Projectes de Generació de Coneixement 2021).

(2014, núm. 77), i el llibre coordinat per Luis Urteaga i Francesc Nadal *Historia de la cartografía urbana en España: modelos y realizaciones* (IGN, 2017).

L'objectiu principal d'aquest tercer col·loqui era vincular la ciutat amb el seu territori proper, de manera que, sense deixar de banda el camp estricte de la cartografia urbana, s'ampliés el seu marc d'estudi vers la cartografia d'àmbit regional. A partir d'aquest plantejament, es volia analitzar la cartografia produïda històricament arran de les relacions de tota mena existents entre la ciutat i el seu entorn territorial.

Els set articles que conformen aquest monogràfic han estat realitzats per investigadors de diferents camps acadèmics i de diverses universitats i organismes cartogràfics. Així, hi ha set geògrafs, tres arquitectes i un historiador vinculats a cinc universitats (Erfurt Universität, Universidad Autónoma de Madrid, Universitat Autònoma de Barcelona, Universitat de Barcelona, Universitat de Lleida i Universitat Politècnica de Catalunya), a l'Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya i a la Junta de Andalucía.

El monogràfic s'obre amb un article de la historiadora alemanya Susanne Rau en el qual s'exposen, de forma general, les complexes i interessants relacions que apareixen, durant l'edat moderna, en els mapes entre la ciutat i el territori. L'autora, després de fer un repàs general de com hi són representats l'espai urbà i el seu territori circumdant, passa a explicar aquest fet en dos mapes particularment significatius: el de Zúric de Jos Murer de c. 1566 i el de París de Jean Delagrive del 1728. Pel que fa al primer mapa, indica que no solament mostra el domini de la ciutat de Zúric sobre el territori sota el seu control, sinó també de quina manera, en col·locar aquesta ciutat al centre del mapa, aquesta «ocupa una posición comparable a la que Jerusalén solía tener en los mapas europeos, denotando así una dimensión histórico-salvadora. De este modo, Zúrich no solo se representa como una Ciudad poderosa sobre un amplio territorio, sino también como el centro de la renovación religiosa, como el centro de la fe reformada». En referència al segon mapa, el de París de Jean Delagrive, explica que responia als intents de la monarquia francesa de controlar el creixement urbà de la seva capital.

A continuació, hi ha un primer bloc temàtic format per tres articles dedicats, específicament, a la cartografia de les ciutats. En els dos primers, s'analitza l'impacte que va tenir la reial ordre del 25 de juliol de 1846 en l'aixecament de plànols geomètrics de poblacions, mentre que el tercer està dedicat a l'Eixample de Barcelona.

El primer d'aquests articles és obra del geògraf José Antonio Nieto Calmaestra i està dedicat al plànol geomètric d'Alcalá la Real del 1848, que constitueix el primer mapa conegut que es va aixecar a Andalusia arran de la citada reial ordre. En aquest article, Nieto Calmaestra ens explica qui va ser el seu autor, Juan Laguna Caballero, del qual es tenen molt poques dades sobre la seva formació cartogràfica, al temps que fa una anàlisi de la seva relativa exactitud cartogràfica. Malgrat això, constitueix un important document geogràfic per conèixer la geografia urbana d'aquesta important població de la província de Jaén.

Per la seva part, el segon article és obra dels geògrafs Carme Montaner i Francesc Nadal, i tracta del plànol geomètric de Vic aixecat entre el 1847 i el 1852. Aquest mapa, un dels primers que es van realitzar a Catalunya arran de l'esmentada reial ordre, va ser obra d'un dels principals arquitectes catalans de l'època, Josep Casademunt, i va servir de base a la cartografia urbana de Vic fins a l'any 1924. L'article palesa com l'aixecament d'aquest mapa va ser una operació cartogràfica molt contestada pels propietaris afectats pel pla d'alineacions proposat, així com objecte de lluites sostingudes per la seva realització entre el col·lectiu professional dels arquitectes i altres sectors professionals com el dels directors de camins veïnals o el dels agrimensors.

El tercer article d'aquest bloc, realitzat pels arquitectes Miquel Corominas Ayala i Joan Moreno Sanz, amb la col·laboració de Júlia Corominas Castiñeira, tracta, a partir de l'anàlisi de diverses fonts cartogràfiques i estadístiques, de la formació històrica de dues zones força diferenciades de l'Eixample barceloní: aquella que anomenen eixample central i la que denominen eixample del Poblenou, que, segons aquests autors, han seguit trajectòries urbanes molt diverses.

El següent bloc temàtic agrupa també tres articles en els quals s'estudien diferents casos relatius a la projecció de la ciutat en el territori. El primer és obra del geògraf Jesús Burgueño i està dedicat a analitzar un tipus de cartografia de caràcter administratiu que palesa, de forma perfecta, les relacions existents entre la ciutat i el territori regional objecte del seu control: la cartografia diocesana espanyola. Així, l'autor ens explica el desenvolupament, des del 1570 fins al començament del segle XX, d'un tipus de cartografia que fins al present havia estat objecte només d'algunes publicacions parcials, malgrat la seva importància cartogràfica. Tanmateix, gràcies a la seva labor investigadora, sabem que, com a mínim, durant el període estudiat es van traçar 123 mapes diocesans, dels quals es conserven 107 peces. Aquestes xifres no sols parlen de l'abast numèric de la seva producció, sinó també de l'extraordinari interès i qualitat cartogràfica d'alguns dels mapes estudiats.

El segon article d'aquest bloc, obra dels geògrafs Laura García Juan, Miguel B. Bernabé Crespo i Concepción Camarero Bullón, aborda un nou tipus de relació entre la ciutat i el territori sota el seu control: les ciutats amb recintes fortificats mitjançant un sistema de baluards. En aquest text, s'estudia el cas de Ciudad Rodrigo, una ciutat episcopal, però no des del punt de vista de la representació cartogràfica de la seva diòcesi, sinó com a plaça forta encarregada del control i la defensa d'una part de la *raya*, és a dir, de la frontera entre les monarquies espanyola i portuguesa. Arran d'aquesta funció política i militar, tant Ciudad Rodrigo com el territori fronterer sota el seu control van ser objecte, entre el 1751 i el 1763, d'una interessant cartografia realitzada per l'enginyer militar Antonio Gaver.

Per la seva banda, en el tercer i darrer article d'aquest segon bloc, obra de l'arquitecta Madalen González-Bereziartua, s'analitza, des d'un punt de vista cartogràfic, un altre tipus de relació entre la ciutat i el territori: el generat pel creixement industrial de diverses ciutats de la província de Guipúscoa. En

aquest cas, en primer lloc, s'explica com la localització de les estacions de ferrocarril arran de la construcció de la xarxa ferroviària guipuscoana va incidir en el creixement urbà de diferents poblacions, tal com ho palesa la cartografia urbana d'Irun, Oñati o Zumarraga. En segon lloc, s'exposa com la necessitat d'algunes de les principals fàbriques guipuscoanes d'instal·lar-se al llarg dels cursos fluvials per aprofitar la seva força hidràulica també va condicionar, tal com queda reflectit en els mapes antics, el creixement urbà de poblacions com Bergara o Legazpi.

Estem convençuts que la lectura d'aquests articles contribuirà que tant els geògrafs com altres estudiosos tinguin un millor coneixement d'un dels temes de la història de la cartografia urbana que no havien estat objecte d'un estudi específic: el de les relacions entre l'espai urbà central i el territori sota el seu control. En aquest sentit, els casos tractats en aquest monogràfic, que van des de la cartografia diocesana fins a la militar, permeten copsar no només la gran diversitat de mapes produïts, obra d'una gran varietat de professionals (arquitectes, enginyers militars...), sinó també el seu interès geogràfic i històric.

Francesc Nadal
Universitat de Barcelona
fnadal@ub.edu

Jesús Burgueño
Universitat de Lleida
jesus.burgue@udl.cat